

УДК 342.457.17

Чистоклетов Леонтій Григорович –

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Leontiy H. Chystokletov –

doctor of juridical sciences, professor,
professor of department of administrative and information law,
Training and Scientific Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
(1/3 Knyaz Roman str., Building 19, Room 304, Lviv)

Капленко Галина Вікторівна –

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка

Halyna V. Kaplenko –

candidate of economic sciences, associate professor,
associate professor of department of economics and management
Ivan Franko Lviv National University
(1 Universytetska Street, Lviv, 79000, Ukraine)

Хитра Олександра Леонтіївна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ

Oleksandra L. Khytra –

candidate of juridical sciences, associate professor of
department of administrative law and administrative proceedings
Lviv State University of Internal Affairs
(26 Horodotska Street, Lviv, 79000, Ukraine)

Методи дослідження проблематики адміністративного права

Розглянуто ті концепції систематизації методів пізнання права, які, на думку авторів статті, вирізняються своєю ґрунтовністю. Обговорено найбільш знану в пострадянській юриспруденції спробу наукового опрацювання питання про методи пізнання адміністративного права. Показано хибність деяких положень, сформульованих у рамках цієї спроби.

Ключові слова: методи дослідження, пізнання, адміністративне право, діалектичний метод, метафізика, система.

Рассмотрены концепции систематизации методов познания права, отличающиеся, по мнению авторов статьи, своей основательностью. Обсуждена наиболее известная в постсоветской юриспруденции попытка научной разработки вопроса о методах познания административного права. Показана ошибочность некоторых положений, сформулированных в рамках этой попытки.

Ключевые слова: методы исследования, познание, административное право, диалектический метод, метафизика, система.

L.H. Chystokletov, H.V. Kaplenko, O.L. Khytra Methods of Research of Administrative Law Problems

The actuality of the article is closely connected with the need to develop the theory and improve the practice of administrative law. Its purpose is to offer an answer to the question of what a system of methods for the problem of administrative law cognition constitutes, an issue that is still not enough developed in this area of legal science.

The concepts of systematization of methods of legal science, which in the opinion of the authors of the article are distinguished by their thoroughness, are considered. In this context: 1) the shortcomings of the concepts referred to are indicated and the reasons for their elimination are stated; 2) it was found out that the basis of the consideration of the system of research methods of the problems of administrative law is advisable to put the idea that the subsystems of the system should be interpreted as blocks of research tools, and not as the level of methodology of knowledge, distinguished in legal science under the influence of the theory proposed system the approach of the general scheme of levels of methodological analysis.

The authors discussed the most known in post-Soviet jurisprudence attempts to study the issue of methods of knowledge of administrative law. The incompetence of some suggestions expressed in this attempt has been shown.

The research also concludes that the methods of cognition of administrative law compose a system, the subsystems of which are: 1) philosophical and attitudinal methods (dialectical and metaphysical); 2) general scientific (logical methods, modeling, etc.); 3) concrete-scientific (concrete sociological, cybernetic, etc.); 4) actual legal (conceptual, ontological, logistic, comparative law, legal, legal-psychological methods, method of administrative-legal forecasting, etc.); 5) intuitive methods (intellectual intuition, etc.); 6) the research methods needed to ensure the interdisciplinary nature of the study of administrative law issues.

Keywords: *methods of research, cognition, administrative law, dialectical method, metaphysics, system.*

Постановка проблеми. Питання про методи дослідження проблематики адміністративного права належить до кола тих, яким в юридичній науці приділяється мало уваги. Так, у першому вітчизняному академічному курсі адміністративного права [1] докладно говориться лише про порівняльно-правовий метод. Натомість усе, що в цьому курсі сказано про інші методи адміністративно-правових досліджень, обмежується таким положенням: «У наукових дослідженнях у галузі адміністративного права використовуються загальнонаукові та конкретно-наукові методи досліджень, і передусім системний та структурно-функціональний аналіз управлінсько-правових явищ, соціологічний метод, наукові експерименти» [1].

Те ж саме характерне і для навчальної літератури з адміністративного права інших пострадянських держав. Так, жодної згадки про методи дослідження проблематики адміністративного права немає в підручнику [2]¹. Не розглядаються вони і в навчальному посібнику [3]. А в академічному курсі [4] питання про методи адміністративно-правових

досліджень висвітлюється за допомогою лише одного речення: «В останні роки помітно активізувався інтерес не тільки до загальних, але й до спеціальних методів дослідження, через що багато які проблеми отримують нове звучання, збагачуючи «палітру» наших звичних понять і суджень (соціологічний, антропологічний та інші)» [4, с. 9].

Очевидно, що зазначене вище аж ніяк не сприяє вирішенню завдань із розвитку теорії та вдосконалення практики адміністративного права і свідчить про актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед опублікованих протягом останнього десятиліття нечисленних вітчизняних наукових праць, дотичних до теми даної роботи, найбільший інтерес, на наш погляд, становлять статті О. Миколенка [5] та В. Ортинського [6]. У праці [5] зроблено спробу систематизувати методи науки адміністративного процедурно-процесуального права. У праці [6] обговорюється проблематика застосування в адміністративному праві статистичного, математичного і кібернетичного методів.

¹ Ці методи мали б розглядатися в тому розділі праці [2], який був написаний Ю. Козловим – знаковою постаттю радянської і пострадянської адміністративістики.

Невирішені раніше проблеми. В найбільш знаних вітчизняних навчальних виданнях із адміністративного права методи дослідження проблематики адміністративного права або взагалі не розглядаються, або висвітлюються вкрай стисло чи однобічно. Саме дослідженню цього питання присвячується наша стаття.

Формулювання цілей статті. Мета статті – запропонувати відповідь на питання про те, що являє собою система методів дослідження проблематики адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Реалізацію мети статті логічно, на наш погляд, розпочати зі звернення до тих праць із загальної теорії права, які вирізняються ґрунтовністю підходу до питання про систематизацію методів правопізнання. Із цього погляду найбільший інтерес, як видається, становлять праці [7; 8]².

Почнімо з концепції систематизації методів пізнання права, запропонованої автором праці [7], С. Алексєєвим. Вузлові положення цієї концепції такі:

1) стрижнем методології правознавства є загальнонауковий метод – діалектичний і історичний матеріалізм [7, с. 715], що «...є єдиним спільним, по-справжньому науковим методом для всіх наук, у тому числі і для юридичної» [7, с. 711];

2) доцільно термінологічно розмежувати поняття «конкретно-науковий метод» і «прийом». Термін «прийом» відображає безпосередньо використовувані засоби дослідження, тобто те, що безпосередньо пов'язане з методикою дослідницької роботи. Натомість конкретно-науковий метод – це комплекс однорідних прийомів, який відображає своєрідність конкретного напрямку вивчення певних явищ. При цьому деякі прийоми дослідження (математичні, формально-логічні) можуть входити до складу різних конкретно-наукових методів [7, с. 731–732];

² Правда, праця [7] вперше була опублікована ще в СРСР. Та є підстави вважати, що більшість тих її положень, які мають те чи інше відношення до теми нашої статті, і досі справляє вплив на багатьох представників юридичної науки в пострадянських державах.

³ До фактичного матеріалу, який збирається в рамках правових досліджень, належить інформація: а) про норми права, роз'яснення нормативних актів, юридичну практику; б) про правотворчу діяльність, а також про правозастосовні дії й інші факти, що характеризують

3) конкретно-наукові методи умовно можна поділити на три основні групи: а) методи збирання, накопичення й перевіряння фактичного матеріалу³; б) методи обробки й вивчення фактичного матеріалу; в) логічні методи дослідження [7, с. 731];

4) в юридичній науці основними методами збирання, накопичення й перевіряння фактичного матеріалу є: а) метод інтерпретації нормативних і індивідуальних актів, соціально-політичних документів, за допомогою якого отримують дані про норми права, правозастосовні дії та інші факти, що свідчать про реалізацію юридичних норм, про зміст юридичної практики; б) метод безпосередньої інформації, який утворюють прийоми добування первинних фактів безпосередньо із соціального життя, зокрема прийоми конкретно-соціологічних досліджень – особисте спостереження, соціально-правовий експеримент тощо [7, с. 733–734];

5) основними методами обробки й вивчення фактичного матеріалу, якими оперують в юридичній науці, є: а) спеціально-юридичний (формально-догматичний) метод; б) конкретно-соціологічний; в) порівняльно-правовий. Спеціально-юридичний (формально-догматичний) метод включає такі прийоми: опис юридичних норм, юридичної практики і т. д.; установлення ознак правових явищ, вироблення понять і їхнє визначення в стислих формулах; класифікацію правових явищ; установлення їхньої природи з погляду правових конструкцій, загальних положень юридичної науки; пояснення правових явищ під кутом зору юридичних теорій і концепцій. При цьому йдеться про таку версію формально-догматичного методу, яка, на відміну від класичної, передбачає спеціально-юридичну обробку правового матеріалу в єдності з конкретним соціально-економічним і політичним аналізом. У разі застосування

реалізацію норм; в) про факти соціального життя, які свідчать про необхідність правового регулювання, результати дії нормативних актів, виниклі утруднення в їх реалізації, побічні наслідки і т. д.; г) про реальну поведінку людей у сфері права; г) про громадську думку, що характеризує ставлення людей до чинного права, до передбачуваних правових нововведень та ін.; д) про факти, пов'язані з досвідом правотворчості, у тому числі й зарубіжного [7, с. 732].

конкретно-соціологічного методу в дослідженні права на основі фактичних даних, які характеризують соціальну необхідність правового регулювання, його передумови, реальну дію, ефективність і т. д., вивчаються економічні й політичні підстави видання юридичних норм, реакція громадської думки, що виникла у зв'язку з виданням норм, побічні наслідки останнього. Порівняльно-правовий метод передбачає таке дослідження інститутів двох або більше правових систем, за якого ставиться завдання виявлення спільного і відмінного (в однотипних правових системах) або відмінного і протилежного (у правових системах різних історичних типів) [7, с. 735–737];

б) винятково великого значення в правознавстві набули логічні методи – абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, гіпотеза, формалізація, моделювання тощо [7, с. 738–740]. «Закони й правила мислення, що визначаються діалектичною та формальною логікою, пронизують усі конкретно-наукові прийоми... Збирання й накопичення фактичного матеріалу підлягають законам і правилам логічного мислення. Що ж стосується обробки й вивчення фактичного матеріалу, то тут логічні прийоми набувають також певного самостійного значення. Вони виступають як конкретно-наукові методи, що забезпечують процес пізнання. При соціально-юридичному [спеціально-юридичному!], порівняльно-правовому та особливо конкретно-соціологічному дослідженні фактичного матеріалу логічні прийоми є необхідним інструментом пізнання права...» [7, с. 738].

Дещо в концепції С. Алексєєва викликає заперечення. Зокрема, положення про значення діалектичного та історичного матеріалізму для юридичної науки. Правда, відкидаючи це положення, водночас погоджуємося з позицією С. Максимова, П. Рабіновича, Ю. Тодики, І. Даньшина, висловленою ними в огляді роботи Міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства», яка відбулася 9–10 жовтня 1996 року в Києві: «Ми не розділяємо сумнівів, які пролунали на пленарному засіданні, щодо

важливості діалектичного методу, який був розвинутий протягом багатьох століть вченими різних філософських та політичних напрямків. Однак треба цей метод очистити від тих негативних нашарувань, які мали місце за радянських часів» [9, с. 149]. Разом із тим уважаємо, що має рацію В. Самородов, коли пише: «...перш ніж розпочати будь-яке дослідження, необхідно визначитися, який метод найбільш адекватний меті й завданням дослідження. У стратегічному плані це означає, чи розглядаємо ми те чи інше явище, керуючись принципами загального зв'язку, становлення й розвитку, або ж нас цікавить виявлення граничних підстав, які задають саму можливість існування того чи іншого об'єкта або явища. У першому випадку ми дотримуємося діалектичного підходу, у другому – метафізичного» [10, с. 761]. До речі, роль останнього в пізнанні права все ще недооцінюється. Тому дуже злободенними є такі думки досвідчених правознавців: «...метафізика права допускає і позараціональні шляхи осягнення дійсності, осягнення правових реалій, вона допускає, що крім наукового знання можуть бути й інші шляхи осягнення правових смислів, інтуїтивні, наприклад» [11, с. 15] (між іншим, існує класифікація методів пізнання права, що в ній як одну з їх груп виділено інтуїтивні методи [12]⁴); «...нам, бодай сьогодні, потрібно припустити, просто принципово визнати, що право може досягатися не те щоб антираціональними, а позараціональними шляхами, що право може досягатися метафізичними способами...» [11, с. 16]; «...процес утрати або вичерпання екзистенціальності права у свідомості людини необхідно зупинити... за допомогою метафізики» [13, с. 22]; «...саме метафізика як вчення про... трансфізичні, нематеріальні, ірраціональні, духовні основи природи світу й людини може відновити осмисленість права у свідомості людини й створити нові смисли» [13, с. 22].

Заперечення викликає і зарахування С. Алексєєвим логічних методів до конкретно-наукових методів юридичної науки. На наш погляд, С. Алексєєву слід було взяти до уваги уявлення В. Казимирчука про систему методів

⁴ Автори праці [12] зазначають: «Видатні вчені-адміністративісти, які добре знають матеріал і

законодавство та відчувають їх “дух”, використовують інтуїтивні методи, зокрема інтелектуальну інтуїцію» [12].

правових досліджень, оприлюднені ще 1965 року в його монографії «Право й методи його вивчення», на яку, до речі, С. Алексєєв у своїй праці [7] посилається. Зміст цих уявлень передають такі положення цієї монографії: а) іманентною частиною наукової методології правових досліджень є «...система логічних (тобто абстрактно-наукових) прийомів, а також спеціальних методів (способів) дослідження правових проблем» [14, с. 46]; б) «до спеціальних методів дослідження правових проблем... слід зарахувати такі: конкретно-правовий (конкретно-соціологічний) метод, метод порівняльно-правового вивчення й метод судової статистики» [14, с. 46]; в) «...така класифікація методів правового дослідження... дає змогу відмежувати загальні прийоми вивчення (тобто загальнонаукові. – *Авт.*) від способів, розроблених правовою наукою... стосовно до специфіки предмета юридичної науки» [14, с. 46].

Не врахувавши наведених вище слушних положень праці [14], С. Алексєєв натомість узяв на озброєння наявне в ній невдале висловлення [14, с. 46], з якого можна зробити висновок, нібито до кола логічних методів належить метод моделювання. Він випустив з уваги те, що, тоді як доволі тісно пов'язаний із моделюванням метод формалізації висвітлюється в тому розділі праці [14], в якому обговорюються логічні методи правового дослідження, метод моделювання цілком слушно розглядається в її іншому розділі, причому між цими розділами містяться ще два, один з яких присвячено методу порівняльно-правового вивчення, а інший – конкретно-соціологічному методу.

Ще один недолік запропонованої С. Алексєєвим класифікації конкретно-наукових методів ми вбачаємо в недостатній її струнності. Так, до виділених у ній перших двох груп методів одночасно зараховано конкретно-соціологічний метод; не взято до уваги, що опис правових норм та юридичної практики, передбачений формально-догматичним методом, який належить до методів обробки й вивчення фактичного матеріалу, включає і збирання цього матеріалу [15, с. 330]. Не кажемо вже про те, що поділ на групи не здійснено за єдиним критерієм.

Звернімося тепер до праці [8]. У ній стверджується: «...усе різноманіття методів пізнання права можна звести до чотирьох видів: методу матеріалістичної діалектики, загальних прийомів (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, порівняння та ін.), спеціальних методів (статистичний, математичний, кібернетичний та ін.) і спеціально-правових⁵ (формально-логічні методи тлумачення права й порівняльно-правовий метод). Відповідно із цих же методів складається і метод загальної теорії права» [8, с. 368]. Висловлюються в ній і такі думки:

1) метод загальної теорії права являє собою дворівневу систему. Перший рівень становлять обов'язкові основні компоненти цього методу: а) методи збору й вивчення одиничних фактів; б) порівняльно-правовий і статистичний методи; в) сходження від конкретного до абстрактного; г) системно-структурний підхід; г) сходження від абстрактного до конкретного. Другий рівень утворюють прийоми, з яких складаються основні компоненти методу загальної теорії права. Це, наприклад, методи спостереження, анкетування, тлумачення права та ін. [8, с. 484];

2) «у метод загальної теорії права входить і діалектико-матеріалістичний метод як його філософське підґрунтя. Однак діалектико-матеріалістичний метод не утворює особливого, відмінного від інших способів, прийомів пізнання права компонента, а реалізується у формі цих методів, позбавляючи їх претензій на універсальність і абсолютність» [8, с. 484]. Він установлює: «...а) відношення координації між методами, які виконують однакові пізнавальні завдання й застосовуються на одній стадії наукового пізнання (методи збору одиничних фактів, методи узагальнення та ін.); б) діалектично суперечливий зв'язок між методами, використовуваними для пізнання суперечливих сторін, процесів об'єктивної реальності (наприклад, зв'язок сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного); в) відношення субординації між прийомами, які використовуються на різних етапах наукового пізнання» [8, с. 484–485].

Плідність поданого вище погляду на метод загальної теорії права як на дворівневу систему було поставлено під сумнів у монографії

⁵ Більш вдалою видається назва «власне юридичні методи», яка обстоюється в праці [16, с. 22].

[17]. При цьому автор останньої керувався такими міркуваннями. З одного боку, «...через відсутність сьогодні в нашій юридичній науці домінуючої філософської картини світу й загально визнаної гносеологічної схеми (хоча тут ідеться про пострадянську російську юридичну науку, те ж саме властиве і сучасному українському правознавству. – Авт.)» [17, с. 229], не варто виходити з того, що «...організація всіх компонентів системи методу (методу загальної теорії права. – Авт.)... задається правилами діалектико-матеріалістичного методу» [17, с. 229]. З другого ж боку, в умовах, коли «...юридична наука не сформувала... принципів підстав системи свого методу», «...уявлення його як певної формальної організації дослідницьких засобів, реально застосовуваних у нашому сучасному правознавстві⁶, більш виправдане, ніж завершена теоретична схема» [17, с. 229–230]. На наш погляд, загалом ці міркування⁷ є слушними.

Тепер про найбільш знану в пострадянській юриспруденції спробу наукового опрацювання питання про методи пізнання адміністративного права. Ця спроба зроблена В. Юсуповим у працях [23; 24]. Характеризують її насамперед такі положення.

1. Методи пізнання адміністративного права – це правила, стандарти інтелектуальних дій, спрямованих на досягнення істини. Із часом вони вдосконалюються у зв'язку з розвитком об'єкта пізнання, доповнюються новими елементами змісту, утрачають ті елементи, які застаріли.

2. Усі методи пізнання поділяються на філософські та спеціальні. Найширше використовуваними спеціальними методами пізнання адміністративного права є

⁶ У разі уявлення методу юридичної науки як певної формальної організації дослідницьких засобів, реально застосовуваних у сучасному правознавстві, він розглядається як система, котра складається з «...”блоків” пізнавальних засобів, кожний з яких... може бути також описаний як система» [18], причому ці блоки не інтерпретуються як рівні методології пізнання, що виділяються деякими представниками юридичної науки [19, с. 50; 20, с. 27–28] під впливом запропонованої в теорії системного підходу загальної схеми рівнів методологічного аналізу [21, с. 68–72].

⁷ Значною мірою співзвучними їм є висловлені в праці [22] заперечення проти нав'язування «...суб'єктам пізнання певної методологічної спрямованості в їх дослідженнях»: «В умовах... деїдеологізації наукового

концептуальний, історичний, онтологічний, соціологічний, психологічний, прогнозний. Суть концептуального методу полягає у вивченні поглядів учених-адміністративістів на цілі, завдання, систему адміністративного права, механізм здійснення права, адміністративно-правові відносини. Історичний метод полягає у виробленні конкретних методик відслідковування процесу зміни норм адміністративного права в історичній перспективі, особливостей застосування норм права на різних етапах суспільного розвитку, а також того, як формувалися ті чи інші блоки суб'єктивних адміністративних прав і обов'язків. Онтологічний метод – це метод аналізу змісту наявних норм адміністративного права, актів їх застосування, конкретних прав і обов'язків суб'єктів адміністративних правовідносин. Соціологічний метод, який має велике значення для визначення ефективності адміністративного права, а також у боротьбі зі зловживанням адміністративним правом, допомагає відслідковувати сприйняття тими чи іншими верствами суспільства ухвалених норм права, виявляти суб'єктивне ставлення правокористувачів до актів управління, що приймаються. Психологічний метод дає змогу вивчати психологічну реакцію на адміністративне право. Прогнозний метод спрямований на передбачення розвитку адміністративного права, вироблення моделей норм адміністративного права, їх експериментальну перевірку в певних управлінських ситуаціях.

3. До кола методів пізнання адміністративного права належать також феноменологічний, глобалістичний і логістичний методи. Феноменологічний метод

знання це навряд чи припустимо. Досліднику повинна бути надана можливість самому визначити ту суму методів пізнання, яку він буде використовувати в процесі своїх наукових пошуків. Певна річ, ця сума не повинна бути якимось механічним набором методів пізнання. Тоді вона може привести вченого до помилкових наукових висновків. Тому останній повинен певним чином систематизувати свої методологічні уподобання й орієнтуватися на струнку систему таких методів. Однак останнє слово у визначенні цієї системи має належати все-таки йому. І не біда, якщо його погляди на систему методів пізнання в чомусь розійдуться із загально визнаними уявленнями. Як нерідко буває в науці, загально визнане далеко не завжди виявляється правильним» [22].

пізнання адміністративного права дає змогу зрозуміти роль суб'єктивного чинника в процесі функціонування всієї системи адміністративного права, яке в разі застосування цього методу сприймається як соціально-психологічна сутність. Глобалістичний метод пізнання адміністративного права передбачає з'ясування зв'язків норм міжнародного та національного адміністративного права. Логістичний метод, який спрямований на врахування потокового характеру розвитку адміністративного права, «...вимагає передусім вивчення логіки здійснення функцій державного управління, аналізу процесу міжгалузевих зв'язків у системі управління, виділення основних і допоміжних функцій органів державного управління» [23].

Як бачимо, у сформованому В. Юсуповим переліку методів пізнання адміністративного права відсутній формально-догматичний метод. На наш погляд, це цілком виправдано. І ось чому. У пострадянській літературі існує невинуватана, на наш погляд, тенденція до ігнорування згаданої вище версії формально-догматичного методу, котра передбачає врахування тих соціальних умов, за яких функціонують норми права. Так, у розвідці [25] сформульовано таке його робоче визначення: «Формально-юридичний метод (формально-догматичний. – *Авт.*) – це система підходів, принципів і прийомів пізнання, які використовуються при вивченні різних характеристик (властивостей) правових категорій, виходячи з їх місця в структурі правової дійсності, виконуваних зазначеними категоріями завдань/функцій, а також їх взаємодії з іншими правовими явищами й процесами в умовах, що *максимально виключають вплив на дослідження інших (неправових) чинників* (курсив наш. – *Авт.*)» [25, с. 23–24]. Натомість на концептуальний і

⁸ Погляд, що існують глобалістичний і феноменологічний методи пізнання адміністративного права, присутній лише в праці [23]. Це дає підстави вважати, що після її опублікування у В. Юсупова виникли сумніви щодо слушності зазначеного погляду.

⁹ У праці французького науковця Ж.-Л. Бержеля читаємо:

«Реалізуючи свою описову функцію, порівняльне право повинно забезпечити краще розуміння іноземних правових систем... <...>

Нормативна функція порівняльного права полягає в тому, щоб, використовуючи плоди чужого досвіду, дати поштовх процесу власної перманентної правотворчості. Дійсно, жодна реформа не може бути запропонована як

онтологічний методи пізнання адміністративного права, застосування яких дає змогу реалізовувати всі функції формально-догматичного методу, таке обмеження не накладається (принаймні в працях [23; 24]).

Разом із тим вважаємо, що В. Юсупов не має рації, коли вказує на існування глобалістичного, історичного й феноменологічного методів пізнання адміністративного права⁸. Так, цілком очевидно, що завдання з'ясування зв'язків норм міжнародного та національного адміністративного права повністю розв'язується в рамках застосування порівняльно-правового методу⁹. Що ж до нашого неприйняття позиціонування феноменології та реалізації принципу історизму як методів пізнання адміністративного права, то воно засноване на такому уявленні про різницю між методом наукового дослідження та методологічним підходом: якщо перший являє собою «...певну алгоритмізацію дослідницького процесу...», то другий «...визначає основний шлях, стратегію вирішення поставленого завдання (ідеється про шлях і завдання наукового дослідження. – *Авт.*)» [27, с. 88]. Навряд чи потребує особливих доказів, що ті дослідницькі засоби, які В. Юсупов вважає феноменологічним і історичним методами пізнання адміністративного права, визначають стратегії юридичних досліджень, а отже, їх належить зараховувати до кола методологічних підходів.

Далі. У запропонованому В. Юсуповим переліку методів пізнання адміністративного права не враховано тієї обставини, що, як слушно зазначено В. Ортинським, існує необхідність «...охоплення “математичним поглядом” масових явищ в галузі адміністративного права» [6, с. 6]. Свого часу розуміння важливості такого

закон без попереднього аналізу зарубіжних правових систем...

Усе це свідчить про важливість, необхідність *порівняльної юридичної методології*, завдання якої полягало б у розгляді правових проблем не тільки для того, щоб позначити їх складні аспекти, але й для того, щоб у світлі даних порівняльного права запропонувати їх вирішення. <...> Якщо спиратися на таку методологію, то порівняльне право дасть змогу одночасно назвати ті інститути, які заслуговують на те, щоб розробити для них наднаціональні структури або принаймні показати, як їх можна зблизити, використовуючи засоби законодавця, а також визначити, які національні правові системи можуть бути залучені до цього процесу» [26, с. 249–250].

погляду привело до появи юриметричного методу дослідження, який охоплює статистичний і математичний аспекти пізнання права, елементи символічної логіки, а також проблеми використання в юриспруденції комп'ютерних технологій (див. про це: [28]). Історія розвитку та досвід застосування цього методу дає підстави вважати, що його роль у юриспруденції, у тому числі і в теорії та практиці адміністративного права, дедалі зростатиме.

Викликає подив відсутність у розглядуваному переліку методів пізнання адміністративного права кібернетичного методу. Адже основоположна категорія адміністративного права – це державне управління, а «значення кібернетики як однієї з фундаментальних основ вивчення державного управління було визнане ще в 70-і рр. ХХ ст.» [29].

Постає запитання, чи кібернетичний метод належить зараховувати до конкретно-наукових методів пізнання адміністративного права чи до власне юридичних. Здавалось би, що, з огляду на існування певного наукового доробку в царині правової кібернетики, перевага має бути надана другій із названих альтернатив, а отже, потрібно говорити про юскібернетичний метод пізнання адміністративного права. Та, на наш погляд, це було б неправильно, оскільки є вагомими підстави вважати, що процес становлення правової кібернетики як самостійної наукової дисципліни далекий від завершення.

Ще одна прогалина в переліку методів пізнання адміністративного права, наведеному В. Юсуповим, зумовлена тим, що цей науковець випустив з уваги обставину, про яку в праці [30] сказано так: «...щоб адміністративне право ефективно виконувало свої регулятивні функції в суспільстві, державі й економіці, наука адміністративного права повинна враховувати досягнення інших наук. <...> Так, право, що регулює публічне адміністрування інформації... й адміністрування ризиків... не може розвиватися без інтенсивного вивчення

відповідних фахових дисциплін» [30, с. 31]. Отож, по-справжньому наукове дослідження певної проблеми адміністративного права передбачає ґрунтовне знання тієї сфери публічного управління, адміністративно-правовий аспект якої розглядається, у тому числі, очевидно, і знання методів її дослідження. Звідси випливає потреба в наявності таких методів в арсеналі засобів дослідження проблематики адміністративного права. Це обов'язкова умова повноцінної реалізації комплексного підходу до адміністративно-правових досліджень, який вимагає забезпечення їх міждисциплінарного характеру.

І останнє. Говорячи про прогностичний метод пізнання адміністративного права, В. Юсупов не оперує категорією «адміністративно-правове прогнозування». Не містить цієї категорії і поданий у посібнику [31] перелік конкретно-наукових методів адміністративно-правових досліджень, в якому фігурує правове прогнозування [31, с. 25–26]. Тим часом належить урахувувати, що прогнозування у сфері адміністративного права має свою специфіку. Тому ми солідарні з М. Клеймьоновим та В. Новичковим, коли вони виділяють адміністративно-правове прогнозування як один із напрямів юридичного прогнозування [32, с. 174; 33, с. 118–119]¹⁰.

Висновки. Тепер ми можемо спробувати сформулювати вузлові положення концепції систематизації методів дослідження проблематики адміністративного права. По-перше, в основі побудови системи цих методів має лежати ідея формальної організації дослідницьких засобів. По-друге, ідеться про систему, підсистемами якої є: 1) філософсько-світоглядні методи (діалектичний і метафізичний); 2) загальнонаукові (логічні методи, моделювання та ін.); 3) конкретно-наукові (конкретно-соціологічний, кібернетичний та ін.); 4) власне юридичні (концептуальний, онтологічний, логістичний, порівняльно-правовий, юриметричний,

¹⁰ За М. Клеймьоновим, «сфера адміністративно-правового прогнозування повинна охоплювати аналіз питань передбачення розвитку адміністративно-правових відносин, установлення адміністративної відповідальності за певні діяння, оцінку різних моделей адміністративного регулювання конфліктних ситуацій та ін.» [32, с. 174]. До важливого аспекту адміністративно-правового

прогнозування привертає увагу В. Новичков: «Адміністративно-правове прогнозування включає у свій предмет дослідження широкий спектр соціальних відхилень, найбільш небезпечні з яких є фоною складовою злочинності...» [33, с. 118].

юридико-психологічний методи, метод адміністративно-правового прогнозування та ін.); 5) інтуїтивні (інтелектуальна інтуїція та ін.); 6) дослідницькі засоби, потрібні для забезпечення міждисциплінарного характеру досліджень проблематики адміністративного права.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України : акад. курс : підручник. У 2 т. Т. 1. Загальна частина / редкол.: В.Б. Авер'янов (голова). Київ : Юрид. думка, 2004. 584 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Averianov_Vadym/Administratyvne_pravo_Ukrainy_Tom_1_Zahalna_chastyna/ (дата звернення: 22.03.2019).
2. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации : учебник. М. : ИКД «Зерцало-М», 2003. 608 с. URL: <http://alleng.org/d/jur/jur344.htm> (дата звернення: 13.04.2019).
3. Крамник А.Н. Курс административного права Республики Беларусь. Минск : Тесей, 2002. 606, [2] с. URL: <https://bgkpsm.belstu.by/Portals/30/Book/Right/Kramnik-A-N--Kurs-administrativnogo-prava-Respubliki-Belarus.PDF> (дата звернення: 13.04.2019).
4. Таранов А.А. Административное право Республики Казахстан : акад. курс. Алматы : Баспа, 2000. 255, [1] с. URL: library.psu.kz/fulltext/buuk/b1698.pdf (дата звернення: 13.04.2019).
5. Миколенко О.І. Методи та функції науки адміністративного процедурно-процесуального права // Південноукраїнський правничий часопис. 2009. № 1. С. 148–150.
6. Ортинський В. Новітні методи дослідження адміністративно-правових явищ // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: Юрид. науки. 2014. № 782. С. 5–9.
7. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. [+ Справоч. том]. Т. 3. Проблемы теории права : курс лекций. М. : Статут, 2010. 779, [2] с. URL: <https://studfiles.net/preview/2906837/> (дата звернення: 04.04.2019).
8. Сырых В.М. Логические основания общей теории права. В 2 т. Т. 1. Элементный состав : монография. 2-е изд., испр. и доп. М. : Юрид. дом «Юстицинформ», 2001. 527, [1] с. URL: http://telecomlaw.ru/young_res/logical_basics.pdf (дата звернення: 22.03.2019).
9. Максимов С.І., Рабінович П.М., Годика Ю.М., Даньшин І.М. Проблеми методології сучасного правознавства // Вісник Академії правових наук України. 1997. № 1 (8). С. 143–150.
10. Самородов В.Н. Методологические основания современной юридической науки: постановка проблемы // Вестник Мурманского государственного технического университета. 2014. Т. 17, № 4. С. 759–768. URL: <https://readera.ru/vestnik-mstu/2014-4-17> (дата звернення: 12.04.2019).
11. Карцов А.С. Метафизика восприятия права // Метафизика права : материалы межвуз. науч.-метод. коллоквиума по вопр. методологии и методики юрид. исслед. / под общ. ред. И.Л. Честнова. Спб. : С.-Петербург. юрид. ин-т (фил.) Акад. Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2017. С. 14–19. URL: www.procuror.spb.ru/izdaniya/2017_03_07.pdf (дата звернення: 22.03.2019).
12. Бельский К.С., Зайцева Л.А. Методология и метод познания в праве (общетеоретические аспекты) // Юридическое образование и наука. 2010. № 3. URL: <http://center-bereg.ru/11722.html> (дата звернення: 22.03.2019).
13. Холопов А.В. Метафизика как поиск высшего смысла права // Метафизика права : материалы межвуз. науч.-метод. коллоквиума по вопр. методологии и методики юрид. исслед. / под общ. ред. И.Л. Честнова. Спб. : С.-Петербург. юрид. ин-т (фил.) Акад. Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2017. С. 19–30. URL: www.procuror.spb.ru/izdaniya/2017_03_07.pdf (дата звернення: 22.03.2019).
14. Казимирчук В.П. Право и методы его изучения : монография. М. : Юрид. лит., 1965. 203, [1] с.
15. Шершеневич Г.Ф. Избранное. М. : Статут, 2016. 494, [2] с. URL: http://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/shershenevich_gf_izbrannoe/ (дата звернення: 04.04.2019).

16. Пьянов Н.А. О понятии методологии юридической науки // Пролог: журнал о праве. 2014. Т. 2, № 4. С. 17–24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-ponyatii-metodologii-yuridicheskoy-nauki> (дата звернення: 22.03.2019).
17. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки : монография. Екатеринбург : Изд-во Гуманитар. ун-та, 2001. 263, [1] с. URL: http://www.juristlib.ru/book_4041.html (дата звернення: 22.03.2019).
18. Тарасов Н.Н. Метод и методологический подход в правоведении: (попытка проблемного анализа) // [Правоведение. 2001. № 1. С. 31–50]. URL: <https://studfiles.net/preview/5853904/> (дата звернення: 05.04.2019).
19. Керимов Д.А. Методология права: (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 558, [2] с. URL: <http://padabum.com/d.php?id=19823> (дата звернення: 22.03.2019).
20. Козюбра М.І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права) // Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 27–32.
21. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода : монография. М. : Наука, 1973. 269, [2] с. URL: <http://padabum.com/d.php?id=48460> (дата звернення: 11.04.2019).
22. Петрушев В.А. Проблемы методологии общей теории права // [Академический юридический журнал. 2001. № 3]. URL: <http://www.vuzlib.ru/articles/9280> (дата звернення: 22.03.2019).
23. Юсупов В.А. Философия административного права : монография. Волгоград : Из-во Волгоград. ин-та экономики, социологии и права, 2009. 220 с. URL: <http://lib.znate.ru/docs/index-70015.html> (дата звернення: 22.03.2019).
24. Юсупов В.А. Административное право и методы его познания // Социально.-политические науки. 2012. № 3. С. 67–70. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/administrativnoe-pravo-i-metody-ego-roznaniya> (дата звернення: 22.03.2019).
25. Кузьмин И.А. Формально-юридический метод в составе методологии компаративистского исследования // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2017. № 2. С. 18–29. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formalno-yuridicheskij-metod-v-sostave-metodologii-komparativistskogo-issledovaniya> (дата звернення: 22.03.2019).
26. Бергель Ж.-Л. Общая теория права : монография : пер. с фр. М. : NOTA BENE, 2000. 574, [2] с. URL: krasinskiy.ru/Bergel.pdf (дата звернення: 22.03.2019).
27. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права : монография. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. 116, [4] с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1214517/> (дата звернення: 22.03.2019).
28. Чистоклетов Л.Г., Хитра О.Л. Ще раз про юриметрику // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Сер.: Юрид. науки. 2019. № 1. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2019-1-4763> (дата звернення: 22.03.2019).
29. Мицкевич Л.А. Очерки теории административного права: Современное наполнение : монография. [М. : Проспект, 2014]. URL: <https://readli.net/ocherki-teorii-administrativnogo-prava-sovremennoe-napolnenie-monografiya/> (дата звернення: 02.04.2019).
30. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: Основні засади та завдання систематики адміністративного права : монографія : пер. з нім. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Київ : К. І. С., 2009. XXVII, 523, [2] с.
31. Макарейко Н.В. Административное право : учеб. пособие для вузов. 10-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2017. 259 с. URL: <https://www.biblio-online.ru/viewer/administrativnoe-pravo-431065> (дата звернення: 08.04.2019).
32. Клейменов М.П. Административное и уголовное правонарушение: проступок и преступление // Вестник Омского университета. Сер.: Право. 2016. № 2 (47). С. 172–177. URL: <https://zapdoc.site/ugolovnoe-pravo-vestnik-omskogo-universiteta-seriya-pravo-47.html> (дата звернення: 04.04.2019).
33. Новичков В.Е. Криминологическое, уголовно-правовое, уголовно-исполнительное, уголовно-процессуальное, оперативно-розыскное и иное юридическое прогнозирование – суть и основа уголовно-политического прогнозирования в сфере борьбы с преступностью // Известия Юго-Западного

государственного университета. Сер.: История и право. 2014. № 4. С. 114–122. URL: https://swsu.ru/izvestiya/serieshistory/serieshis_alumni_archive.php (дата звернення: 22.03.2019).

References:

1. Administratyvne pravo Ukrainy : akad. kurs : pidruchnyk. U 2 t. T. 1. Zahalna chastyna / redkol.: V.B. Averianov (holova). Kyiv : Yuryd. dumka, 2004. 584 s. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Averianov_Vadym/Administratyvne_pravo_Ukrainy_Tom_1_Zahalna_chastyna/ [in Russian].
2. Alekhin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov Yu.M. Administrativnoe pravo Rossiyskoy Federatsii : uchebnyk. M. : IKD «Zertsalo-M», 2003. 608 s. URL: <http://alleng.org/d/jur/jur344.htm> [in Russian].
3. Kramnik A.N. Kurs administrativnogo prava Respubliki Belarus. Minsk : Tesey, 2002. 606, [2] s. URL: <https://bgkpsm.belstu.by/Portals/30/Book/Right/Kramnik-A-N--Kurs-administrativnogo-prava-Respubliki-Belarus> [in Russian].
4. Taranov A.A. Administrativnoe pravo Respubliki Kazakhstan : akad. kurs. Almaty : Baspa, 2000. 255, [1] s. URL: library.psu.kz/fulltext/buuk/b1698.pdf [in Russian].
5. Mykolenko O.I. Metody ta funktsii nauky administratyvnoho protsedurno-protseusualnogo prava // Pivdenoukrajinskiy pravnychi chasopys. 2009. № 1. S. 148–150 [in Ukrainian].
6. Ortynskiy V. Novitni metody doslidzhennia administratyvno-pravovykh yavlyshch // Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politehnika». Ser.: Yuryd. nauky. 2014. № 782. S. 5–9 [in Ukrainian].
7. Alekseev S.S. Sobranie sochineniy. V 10 t. [+ Spravochn. tom]. T. 3. Problemy teorii prava : kurs lektsiy. M. : Statut, 2010. 779, [2] s. URL: <https://studfiles.net/preview/2906837/> [in Russian].
8. Syrykh V.M. Logicheskie osnovaniya obshchey teorii prava. V 2 t. T. 1. Elementnyy sostav : monografiya. 2-e izd., ispr. i dop. M. : Yurid. dom «Yustitsinform», 2001. 527, [1] s. URL: http://telecomlaw.ru/young_res/logical_basics.pdf [in Russian].
9. Maksymov S.I., Rabinovych P.M., Todyka Yu.M., Danshyn I.M. Problemy metodolohii suchasnoho pravoznavstva // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. 1997. № 1 (8). S. 143–150 [in Ukrainian].
10. Samorodov V.N. Metodologicheskie osnovaniya sovremennoy yuridicheskoy nauki: postanovka problemy // Vestnik Murmanskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. 2014. T. 17, № 4. S. 759–768. URL: <https://readera.ru/vestnik-mstu/2014-4-17> [in Russian].
11. Kartsov A.S. Metafizika vospriyatiya prava // Metafizika prava : materialy mezhvuz. nauch.-metod. kollokviuma po vopr. metodologii i metodiki yurid. issled. / pod obshch. red. I.L. Chestnova. Spb. : S.-Peterb. yurid. in-t (fil.) Akad. Gener. prokuratury Ros. Federatsii, 2017. S. 14–19. URL: www.procuror.spb.ru/izdaniya/2017_03_07.pdf [in Russian].
12. Belskiy K.S., Zaytseva L.A. Metodologiya i metod poznaniya v prave (obshcheteoreticheskie aspekty) // Yuridicheskoe obrazovanie i nauka. 2010. № 3. URL: <http://center-bereg.ru/11722.html> [in Russian].
13. Kholopov A.V. Metafizika kak poisk vysshego smysla prava // Metafizika prava : materialy mezhvuz. nauch.-metod. kollokviuma po vopr. metodologii i metodiki yurid. issled. / pod obshch. red. I.L. Chestnova. Spb. : S.-Peterb. yurid. in-t (fil.) Akad. Gener. prokuratury Ros. Federatsii, 2017. S. 19–30. URL: www.procuror.spb.ru/izdaniya/2017_03_07.pdf [in Russian].
14. Kazimirchuk V.P. Pravo i metody ego izucheniya : monografiya. M. : Yurid. lit., 1965. 203, [1] s. [in Russian].
15. Shershenevich G.F. Izbrannoe. M. : Statut, 2016. 494, [2] s. URL: http://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/shershenevich_gf_izbrannoe/ [in Russian].
16. Pyanov N.A. O ponyatii metodologii yuridicheskoy nauki // Prolog: zhurnal o prave. 2014. T. 2, № 4. S. 17–24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-ponyatii-metodologii-yuridicheskoy-nauki> [in Russian].
17. Tarasov N.N. Metodologicheskie problemy yuridicheskoy nauki : monografiya. Yekaterinburg : Izdvo Gumanitar. un-ta, 2001. 263, [1] s. URL: http://www.juristlib.ru/book_4041.html [in Russian].
18. Tarasov N.N. Metod i metodologicheskiy podkhod v pravovedenii: (popytka problemnogo analiza) // Pravovedenie. 2001. № 1. S. 31–50. URL: <https://studfiles.net/preview/5853904/> [in Russian].
19. Kerimov D.A. Metodologiya prava: (predmet, funktsii, problemy filosofii prava) : monografiya. 2-e izd. M. : Avanta+, 2001. 558, [2] s. URL: <http://padabum.com/d.php?id=19823> [in Russian].

20. Koziubra M.I. Mistse filosofii prava v systemi suspilstvoznavstva (do pytannia pro dystsyplinarnyi status filosofii prava) // Problemy filosofii prava. 2003. T. 1. S. 27–32 [in Ukrainian].
21. Blauberg I.V., Yudin E.G. Stanovlenie i sushchnost sistemnogo podkhoda : monografiya. M. : Nauka, 1973. 269, [2] s. URL: [http:// padabum. com/d.php?id=48460](http://padabum.com/d.php?id=48460) [in Russian].
22. Petrushev V.A. Problemy metodologii obshchey teorii prava // [Akademicheskii yuridicheskii zhurnal. 2001. № 3]. URL: <http://www.vuzlib. su/articles/9280> [in Russian].
23. Yusupov V.A. Filosofiya administrativnogo prava : monografiya. Volgograd : Iz-vo Volgograd. in-ta ekonomiki, sotsiologii i prava, 2009. 220 s. URL: <http://lib.znate.ru/docs/index-70015.html> [in Russian].
24. Yusupov V.A. Administrativnoe pravo i metody ego poznaniya // Sotsialno-politicheskie. nauki. 2012. № 3. S. 67–70. URL : <http://cyberleninka. ru/article/ n/administrativnoe-pravo-i-metody-ego-poznaniya> [in Russian].
25. Kuzmin I.A. Formalno-yuridicheskii metod v sostave metodologii komparativistskogo issledovaniya // Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki. 2017. № 2. S. 18–29. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formalno-yuridicheskii-metod-v-sostave-metodologii-komparativistskogo-issledovaniya> [in Russian].
26. Berzhel Zh.-L. Obshchaya teoriya prava : monografiya : per. s fr. M. : NOTA BENE, 2000. 574, [2] s. URL: krasinskiy.ru/Bergel.pdf [in Francais].
27. Kozlov V.A. Problemy predmeta i metodologii obshchey teorii prava : monografiya. L. : Izd-vo Leningr. un-ta, 1989. 116, [4] s. URL: [https:// www. twirpx. com/file/1214517/](https://www.twirpx.com/file/1214517/) [in Russian].
28. Chystokletov L.H., Khytra O.L. Shche raz pro yurymetryku // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Ser.: Yuryd. nauky. 2019. № 1. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2019-1-4763> [in Ukrainian].
29. Mitskevich L.A. Ocherki teorii administrativnogo prava: Sovremennoe napolnenie : monografiya. [M. : Prospekt, 2014]. URL: <https://readli.net/ocherki-teorii-administrativnogo-prava-sovremennoe-napolnenie-monografiya/> [in Russian].
30. Shmidt-Assmann E. Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehuliuvannia: Osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava : monohrafiia : per. z nim. Vyd. 2-he, pererob. ta dopov. Kyiv : K. I. S., 2009. XXVII, 523, [2] s. [in Russian].
31. Makareyko N.V. Administrativnoe pravo : ucheb. posobie dlya vuzov. 10-e izd., pererab. i dop. M. : Yurayt, 2017. 259 s. URL: <https://www.biblio-online.ru/viewer/administrativnoe-pravo-431065> [in Russian].
32. Kleymenov M.P. Administrativnoe i ugovnoe pravonarushenie: prostupok i prestuplenie // Vestnik Omskogo universiteta. Ser.: Pravo. 2016. № 2 (47). S. 172–177. URL: <https://zapdoc.site/ugolovnoe-pravo-vestnik-omskogo-universiteta-seriya-pravo-47.html> [in Russian].
33. Novichkov V.Ye. Kriminologicheskoe, ugovno-pravovoe, ugovno-ispolnitelnoe, ugovno-protsessualnoe, operativno-rozysknoe i inoe yuridicheskoe prognozirovanie – sut i osnova ugovno-politicheskogo prognozirovaniya v sfere borby s prestupnostyu // Izvestiya Yugo-Zapadnogo gosudarstvennogo universiteta. Ser.: Istoriya i pravo. 2014. № 4. S. 114–122. URL: https://swsu. ru/ izvestiya/serieshistory/serieshis_alumni_archive.php [in Russian].